

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology

Volume 4

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Kiadványok

4

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology
Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport – Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
nemzetközi szerkesztőbizottság

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, Ua)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, Syr)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, Ru)

MTA BTK MŐT
sorozatszerkesztők

Fodor Pál
MTA BTK
főigazgató

Vásáry István
MTA BTK MŐT
elnök

TÜRK ATTILA – LŐRINCZY GÁBOR – MARCSIK ANTÓNIA

Régészeti és természettudományi adatok
a Maros-torkolat nyugati oldalának
10. századi történetéhez

Archäologische Daten und naturwissenschaftliche
Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des
westlichen Ufers der Muresch-Mündung

Szerkesztette

LŐRINCZY GÁBOR – TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar
Régészeti Tanszék

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport

BUDAPEST
2015

A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001
Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott.
A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.
A kutatás az OTKA/NKFIH 106369 és az MTA BTK MÓT 28.317/2012,
a kötet az OTKA PUB 114537 pályázat támogatásával valósult meg.
A kiadvány megjelenését támogatta a Magyar Tudományos Akadémia

Borítókép:

Válogatás a Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát 595. sír leleteiből

Hátlapon:

Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát 595. sír rajza és viseleti rekonstrukciója.
Bende Livia és Türk Attila tervei alapján Ambrus Edit készítette

Képszerkesztő:

Ambrus Edit – Németh Dániel – Pápai Zoltán†

Grafika:

Czabarka Zsuzsa – Koncz Margit

Tárgyfotó:

Dömötör Mihály – Pápai Zoltán†

Sírfotó:

Bende Livia† – Lőrinczy Gábor – Paluch Tibor

© A szerzők, szerkesztők és az Archaeolingua Alapítvány
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészeti Tanszék
© Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport

ISBN 978-963-9911-80-2
HU-ISSN 2064-8162

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2015

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY
H-1014 Budapest, Úri u. 49

Nyomdai előkészítés: Sigillum 2000 Bt
Borítóterv: Hős Gergely
Nyomda: Prime Rate Kft.

TARTALOM

Előszó	7
Vorwort	9
TÜRK ATTILA – LŐRINCZY GÁBOR: Régészeti adatok és természettudományi eredmények a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez	11
Katalógus	11
Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom	11
Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát	15
Szeged-Kiskundorozsma-Subasa	23
Szeged-Óthalom, V. homokbánya	25
Zsombó-Bába-dűlő	38
Zsombó-Ménesjárás-dűlő	40
A mikrorégió vizsgálatba bevont honfoglalás kori lelőhelyei	40
A temetkezési szokások egyes elemeiről	42
A temetők jellege és nagysága	42
A „magányos” sírokról	43
A szállási temetőkről	45
A sírok tájolása, méretei, formája, a vázak helyzete	45
A padmalyos sírformáról	46
A halmos-körárkos temetkezéstről	46
A részleges lótemetkezésekről	47
A lószerszamos temetkezésekről	55
Nyíltegez és íj a sírban	56
Érmék a sírban	57
A csontos húsételről	60
Edény a sírban	61
A szuperpozíciós temetkezéstről	61
A vajt fakoporsóról	61
A Szeged-Óthalom, V. homokbánya sírjainak régészeti leletanyagáról	62
Az ékszerek és ruhadíszek	62
Női használati eszköz	70
A férfiviselet mellékletei	71
Férfi használati eszközök	72
A fegyverekről	75
A lószerszámzat részei	80
Az érmékről	87
A zsombó-ménesjárás-dűlői hurkos végű csavart bronzdrótról	88
A társtudományok eredményeinek régészeti vonatkozásairól	92
Az anyagösszetételi fémvizsgálatokról	92
A radiokarbon vizsgálatok eredményeiről és a lehetőségekről	95
Az embertani és az archaeogenetikai vizsgálatokról	101
Az archeozoológiai leletek régészeti vonatkozásairól	104
Néhány időrendi, település- és társadalomtörténeti megjegyzés	104
A terület természetföldrajzi sajátosságairól a 10. századi lelőhelyek fényében	104
A mikrorégió 8–9. századi településtörténeti előzményei	106
Az északkeleti kapcsolatról, antropológiai vonatkozásokkal	107
A 10. századi lelőhelyek és a késő középkori úthálózat lehetséges kapcsolatai	110

Adalék a terület gazdasági és társadalomtörténeti vizsgálatához a fémvizsgálatok eredményei alapján	111
Megjegyzések a 10. század közepi fejedelmi szálláshely, illetve a terület nemzeti szállásterületének kérdéséhez	112
Irodalom	115
ATTILA TÜRK – GÁBOR LŐRINCZY: Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung	130
Képtáblák	142

Függelék

SIMON COUPLAND – LUCA GIANAZZA: The context of the Szeged-Óthalom find: Carolingian coins in Hungarian graves and comparable coins in other contemporary hoards	301
A szeged-óthalmi temető érméi: összefüggések a honfoglaló magyar sírokban és más európai leletekben előkerült Karoling pénzek között	314
CSEDREKI LÁSZLÓ – SUSANNE GREIFF – LANGÓ PÉTER – FLORIAN STRÖBELE – TÜRK ATTILA: Honfoglalás kori fémleletek anyagösszetéti vizsgálata készítéstechnikájuk és nyersanyagforrásuk tükrében	325
Untersuchungen zur Materialzusammensetzung der landnahmezeitlichen Metallfunde im Spiegel ihrer Herstellungstechnik und Herkunft des Rohmaterials	339
CSEDREKI LÁSZLÓ – LANGÓ PÉTER – TÜRK ATTILA: Honfoglalás kori ezüst tárgyakon végzett XRF és PIXE vizsgálatok összehasonlító módszertani elemzése	353
Vergleichende methodische Untersuchung zu XRF- und PIXE-Verfahren bei landnahmezeitlichen Silberfunden	356
MARCSIK ANTÓNIA: Honfoglalás kori csontvázak Szeged-Óthalom, V. homokbánya területéről	363
The 10th century skeletal material at Szeged-Óthalom	368
CSÖSZ ARANKA – MENDE BALÁZS: Archeogenetikai vizsgálatok Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát és Szeged-Óthalom lelőhelyek 10. századi népességén	371
Archaeogenetical investigations on the 10th century populations from Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát and Szeged-Óthalom	375
MARCSIK ANTÓNIA – JUST ZSUZSANNA – SZALAI FERENC: Honfoglalás kori csontmaradványok a Duna–Tisza köze déli területéről (Szeged-Algyő, Sándorfalva-Eperjes)	377
The anthropological analysis of the 10–11th century ad human skeletal remains at the southern part of the Danube–Tisza interfluvium (Szeged-Algyő and Sándorfalva-Eperjes sites)	391
SZATHMÁRI LÁSZLÓ – HOLLÓ GÁBOR – MARCSIK ANTÓNIA: Szeged-Algyő és Sándorfalva-Eperjes 10. századi népességének kraniológiai összefüggései az Alföldön	419
Craniological interrelations between the 10th century populations of Szeged-Algyő and Sándorfalva-Eperjes in the Great Hungarian Plain	424
MARCSIK ANTÓNIA: Embertani adatok a Maros-torokkal szembeni mikrorégió 10. századi történetéhez	433
Anthropological data to the 10th century history of a microregion at the site opposite the mouth of the Maros River	451
VÖRÖS ISTVÁN: A Maros-torkolattal szembeni mikrorégió 10. századi sírjainak archaeozoológiai vizsgálata	465
Archaeozoological examination of the 10th century graves from the microregion opposite of the Maros mouth	474

ELŐSZÓ

180 évvel ezelőtt a Duna–Tisza közti régióban került elő az a lelet Benepusza határában, amellyel megkezdődött a honfoglalás kori régészeti kutatás. A jelen kötetben bemutatásra kerülő öt lelőhely szintén ehhez a dél-alföldi régióhoz kapcsolódik. Munkánkkal igyekszünk a Maros-torkolat nyugati oldalának, a Duna–Tisza köze déli felének, de egyben a teljes Kárpát-medence 10. századi településtörténetének megismeréséhez hozzájárulni.

A mikrorégió kutatását közel másfél évtizede kezdtük, elsősorban a saját ásatásaink bemutatásával, valamint az onnan származó régi leletek és adatok összegyűjtésével, helyszíni szemlékkel és újabb potenciális lelőhelyek azonosításával. Az 1999-ben Szeged-Kiskundorozsma határában előkerült Hosszúhát-halom 100. sírjának feldolgozását és értékelését az azóta a mikrorégióban több alkalommal (2004, 2009) előkerült újabb 10. századi sírok és temetők követték. Ezek feldolgozása során mindig újabb régészeti szempontok merültek fel, illetve időközben a magyar kutatásban is egyre inkább előtérbe kerülő természettudományos és archaeometriai vizsgálati módszerek egyben meg is követelték a progresszív újraértékelést. Mindez egy folyamatos fejlődésre nyújtott lehetőséget a mikrorégió honfoglalás kori településtörténeti viszonyainak mind teljesebb megismerésében, hiszen az új szempontok és adatok az azokból levonható történeti értékelések körét is kiszélesítették.

Régészeti leleteinket a kezdetektől a természettudományos kutatók és módszereik segítségével is igyekeztünk „vallatni”, melyek sora az idők folyamán örvendetesen kiszélesedett a radiokarbon kormeghatározástól, az anyagösszetételi fémvizsgálatokon át a modern bioarcheológiai kutatásokig bezáróan, melyek közül az archeogenetika eredményeit emelhetjük ki. Ezek a vizsgálatok olyan perspektívákat nyitottak meg, amelyeket a hagyományos régészeti, stíluskritikai és tárgytípológiai módszerek mai állása alapján nem tudtunk volna elérni.

A régészet és társtudományainak napjainkig felhalmozott, helyenként alapvetően új távlatokat

megnyitó eredményei a 2009-ben teljesen feltárt és először itt bemutatásra kerülő szeged-öthalmi 9–10. századi temető kapcsán immár egy monografikus feldolgozást igényelt. Jelen kötethez öt olyan lelőhelyen feltárt temetőt, illetve sírt választottunk ki, melyeket a mikrorégió nyújtotta földrajzi kereteken túl az köt össze, hogy valamennyit régész tárta fel, jó megfigyelésekkel és dokumentációval rendelkeznek. Ugyanakkor, ami a legfontosabb, hogy a nagy felületen végzett megelőző ásatásoknak köszönhetően teljesen feltártnak tekinthetők, így az elemzések eredményei és a levont következtetések sokkal megalapozottabbak. Ez utóbbi szempont a modern honfoglalás kori kutatásban végzett elemzések és következtetések számára módszertanilag immár elengedhetetlen. Ez természetesen nem jelenti a részben feltárt, vagy szórványos leletek negligálását, azt azonban mindenképpen, hogy eltérő szinten kell kezelni azokat a jövőben. Ezért úgy gondoltuk, hogy hasznos lesz, ha teljesen elkülönítve is próbáljuk értékelni a teljesen feltárt temetőket, mely egyúttal korábbi hibák korrigálását is lehetővé teszi.

Az itt tárgyalt temetők többnyire nagy felületű megelőző és mentő feltárások során kerültek elő, melyek lehetőséget nyújtanak a szőrt elrendezésű, laza szerkezetű honfoglalás kori temetkezési helyek megismerésére. Ez nagyban hozzájárul a 10–11. századi temetőtípusok mind teljesebb megismeréséhez még akkor is, ha ma már szinte biztosan állíthatjuk, a korabeli temetők nem az egykori társadalom szerkezetének leképeződései. A több esetben rögzített „temetőkezdemény” jelleg mellett ezt leginkább a temetőkön belüli rokoni kapcsolatok hiányára rámutató archaeogenetikai vizsgálatok erősítették meg. Ugyanakkor a temetőkön belüli rokoni kapcsolatok helyett az egyes régiók temetői közötti lehetséges biológiai összefüggésekre mutattak rá, amit a régészeti leletanyag ugyan többnyire visszaigazol, történeti értékelése azonban újszerű megközelítést igényel.

Az itt bemutatott lelőhelyek kiválasztásánál a teljes feltártság mellett az a szempont is szerepet

játszott, hogy a lelőhelyek szinte valamennyi sírjából rendelkezünk radiokarbon mérésekkel, több sír esetében több mérési adattal is. Elkészült valamennyi temetkezés antropológiai és archaeozoológiai feldolgozása, valamint eredményes és értékelhető volt az archaeogenetikai mintavétel is.

A szeged-kiskundorozsma-hosszúhát, 2011-ben közölt temető nemesfémleleteinek anyagösszetételi vizsgálatai rámutattak arra, miként lehet a „*pénz nélküli, de pénzzel keltezhető sírokat*” kimutatni. Megítélésünk szerint ennek fontosságát nem lehet kellőképpen hangsúlyozni, hiszen a 10. századi lelethorizont relatív kronológiájánál továbbra is a korabeli pénzek jelentik az egyik biztos támpontot.

Ezért igyekeztünk kibővíteni az anyagösszetételi szempontból vizsgált leletek körét, mely kapcsán a hazai kutatásban elsőként ebben a kötetben adunk közre a honfoglalás kori sírokban feltárt 9–10. századi pénzek valamennyi típusából egy anyagösszetételi skálát. Ennek használata a fémleletek további archeometriai elemzésénél a hazai és nemzetközi kutatás részére elengedhetetlen lesz.

Piliscsaba–Szeged, 2015. május 7.

A radiokarbon vizsgálatok hatalmas eredménye, hogy sikerült kimutatni a – hagyományos régészeti módszerekkel körvonalazhatatlan – 10. századi betelepülők első sírjait. Ez egyben egy magyar őstörténeti aspektust is felvet, hiszen ezeket a sírokat bioarcheológiai módszerekkel megalapozott lesz összevetni az Ukrajna területén az elmúlt 5 évben egyre jobban körvonalazódó etelközi hagyaték (Szubbotcy-horizont) hordozóival. Ugyanezek az adatok vetik fel minden korábbinál komolyabb alapokon a magyarság 895 előtti, a 9. század második felében a Kárpát-medencébe történt betelepülésének lehetőségét, melyet további vizsgálatokkal kell még igazolni.

A fenti szempontok mérlegelése vezérelt tehát minket abban, hogy ezeket a lelőhelyeket a kapott eredmények tükrében tovább kutassuk és újra és újra elemzés alá vegyük, mind biztosabb eredmények elérése végett, melyeket most közreadunk. Reméljük, hogy munkánk egy jó alap és előtanulmány lesz a mikrorégió 10–11. századi, corpus-szerű, a teljesség igényével történő összefoglalásához.

Türk Attila – Lőrinczy Gábor